

CONGAROVA VIZIJA CRKVE

M. Škvorc

Otac Yves M.-J. Congar O. P. zaogrće se sve većom slavom. Na II Vatikanskom Saboru njegova je riječ prilično utjecajna. U teologiji našeg vremena sve jače probijaju Congarove osebuje ideje i smioni prijedlozi. Uz Karla Rahnera S. I., profesora Schmausa, kanonika Philipisa jedva ćete pronaći značajnije ime novije teologije. Mislim — dogmatske. Otac Congar je, naime, dogmatik široka horizonta. Njegova nauka ne previđa ničega, a usvaja sve, što je Toma Učitelj zacrtao i što naše doba imperativno zahtijeva. Zato se u Congarove strogo teološke traktate zavlače i pastoralne napomene. Napose otkriva kršćanskim savjestima značenje ekumenskih ideja, koje preko ovoga Koncila dobivaju puno građansko pravo.

Jedna grana teologije kao da je Congarova miljenica. To je teologija o Crkvi — ekleziologija. Sretni smo kad vidimo, kako se najjači teološki duhovi našeg časa strastveno bave pitanjima za koja reče još pred trideset i četiri godine poznati misiolog p. Charles D. I., da će potresati kršćanstvo u našem stoljeću — a to su pitanja o sveopćem Kristu — *Christus totus!* — o svetoj Crkvi.

Congar je o tome govorio u svim svojim glasovitijim spisima. Prolistajte makar površno knjige »Svećenstvo i laikat pred svojim zadacima evangelizacije i civilizacije«, »Smjernice za jednu teologiju laikata«, »Razjedinjeni kršćani«, »Nacrti o tajni Crkve«, »Istina i lažna reforma u Crkvi«, »Krist, Marija i Crkva« — i vidjet ćete, da su sve misli magnetizirane jednim ciljem: otkriti ljudima blago od vjekova sakriveno u Bogu, što ga je Krist prenio na svijet, ostvario u čudesnoj zajednici i stavio na brigu našim dušama.

Prošle godine — 1963. — izašla je omašna knjiga (preko 700 strana!), u kojoj p. Congar daje — rekli bismo — presjek svoga rada, svojih misli, svoje ekleziološke teologije. Naslov glasi: **SVETA CRKVA — ekleziološke studije i istraživanja**. Djelo je izašlo u poznatoj kolekciji, koju vodi sam otac Congar pod imenom **Unam Sanctam**. U istoj zbirci izadoše i tri druga njegova djela. Mislim da je ova knjiga za Congara od svih najznačajnija. Ne velim da je najsystematskija. Nije ni najdublja. Ali je u svojoj raznolikosti pokupila sve elemente, od kojih živi Congarova ekleziologija. Djelo je radi materije bipolarno. Oko prvog žarišta kruže prave studije, iznoseći gotovo zaokruženu teologiju Crkve, a Congar ih je iznio u raznim revijama. Drugi dio sabire Congarove recenzije, što ih je od 1932. do 1963. ispisivao o djelima, pokretima i idejama koje se odnose na Crkvu. Tako je — vidimo — djelo dvostruko dragocjeno. Congar je u njemu originalan mislilac — Congar je u njemu budno oko i periskop duha, koji pažljivo motri pučinu moderne ekleziologije. Možemo reći, da nema nijedne važnije misli, nijednog zapaženijeg djela ili auktora, a da ne bi bio barem spomenut. Neki su upravo stručno vagnuti.

O ovom bismo djelu htjeli reći nekoliko riječi. Bit će to jadno — kad na par strana ne možete stisnuti ni dio onoga, što vam nuđa djelo ovakova formata. Tek toliko da znamo o čemu se radi.

Napomenimo kratko i kao usput orišimo drugi dio knjige. Congar pod naslovom: **Kronika eklezioloških studija kroz 30 godina** — prati redom svake godine izdanja o Crkvi. Pojedinačna i kolektivna djela, stroge studije i popularne eseje, sasvim dogmatske i periferno-liturgijsko-pastoralne rasprave, teoretičke i povijesne prikaze — sve to Congar niže pred našom dušom. I da nimate nijedne ocijenjene knjige, kad ne biste prije poznavali nijednog recenziranog auktora, ovo bi vam za prvu orijentaciju bilo dosta. Kod nekih pisaca, osjetivši težinu njihova rada, Congar znalački i sa simpatijom zastaje. Tako je velikom djelu Msgra Journeta posvetio pravu studiju. Djela p. Merscha D.I. podvrgava u nekoliko navrata oštrom i pravičnom sudu. Zgodan je. Ni sebe ne izostavlja! Pokraj Möhlera iz prošlog vijeka, uz Mura i Rahnera, iza Bartha protestanta ili prije Semmelrotha isusovca — govori mirno o svojim djelima. — U ovim ćete recenzijama i kritikama pronaći desetke imena, koja danas plove rijekom nauke. Ima tu uglednih ekleziologa. Sjetite se Thilsa, Rahnera, Philipsa, de Lubaca, Daniéloua, Feckesa, Dvornika, Schmausa, Trompa... Susrest ćete mnoge liturgičare, pastoraliste, kroničare. Congar je sjajno izveo svoju ulogu recenzenta, jer je djela svrstao ne samo prema godinama izlaska i procjene. To je strogo kroničarski posao. Razvrstao ih je i prema serijama, a to je — znamo — stručno probiranje. Možemo reći za nj, što on za neke druge radosno veli, da je u svakog pisca i svaku misao ulazio — kao brat. Bitno je razlagao kao umnik. Cjelinu prosudio kao znalac. Sve bi ispisao kao učitelj. Mislim, da se nijedan auktor ne smije potužiti na pristranost. Katolici imadu u ovom prikazu pravu riznicu dosadašnjih novijih eklezioloških radova i korisno se time mogu poslužiti.

Prvi dio Congarove knjige treba pornije prikazati. Tu ćemo ugledati glavne crte njegove vizije o svetoj Crkvi. On sam pametno razvrstava svoje studije u dvije skupine. Prva je naslovljena **»Položaj Crkve«**. Ulazi u samu intimu i u najdublje svetinje, koje stvaraju crkvenu Instituciju. Druga s imenom **»Funkcija i vlast u Crkvi«** želi odrediti Crkvu prema svijetu što ga preobražava, ako joj pripada, i s kojim ima vazda posla, makar joj ne pripada. Teško je reći, koji dio Congar bolje obrađuje. Jak je i misaono siguran dok plovi svetim Pismom; okretan je i kritičan, kod ulazi u šipražje povijesti; majstor je i apostol, kad motri muke današnjice i sluti sutrašnje strahote. Odmah početka spomenimo kao opću i nepobitnu karakteristiku: Congar je temeljit i širok. Temeljiti, jer ništa ne izmišlja i sve želi potvrditi nepobitnim dokazima; širok, jer ne želi mimoići nijedan problem, ne će prešutjeti nijednog prigovora ili sumnje, neće zanemariti nijednog protivnika. Mogao bi pače tkogod pomisliti, da je Congar odveć popustljiv. Ali tu je već riječ o svetosti i ljubavi...

Osvrnimo se na taj 21 prikaz, izvucimo na svjetlo najglavnije ideje, recimo iskreno koju tu opasku.

Prvi ostsjek **»o položaju Crkve«** vuče Congara u srce ekleziološkog problema. Tu ćete naći ne samo opisnu definiciju Kristove zajednice; ugledat ćete ne samo njene vanjske oznake, kojima se izdiže se nad ostalu povijest i druge organizacije; ne ćete doživjeti samo njenu nutarnju vitalnost i stvarnu povijesnu napetost... nego će vas pisac sa svim poštovanjem uvesti u istančane i nada sve delikatne distinkcije, koje Kristovo djelo pokazuju u sve ljepšoj formi. Upoznavat ćete Crkvu sve točnije i sve potpunije.

Congar je točno pogodilo, i to nam se dopada. Naglasio je upravo ono, što je sadašnji Sabor u svojim raspravama o Crkvi iznio pred svijet. Congar to opravdava već u prvoj svojoj studiji. Traži s ostalim teolozima što savrše-

niji izraz, što vjerniju sliku, što određeniju **definiciju Crkve**. Nabraja sve poznate barem one važnije. Na kraju se zaustavlja na onoj, koju smatra sintetičkom i najboljom. U njoj se sjedinjuju dvije tako značajne: Crkva je Božji puk, i time se trasira odnos ljudi i Boga; Crkva je Otajstveno Kristovo Tijelo, i time se pokazuje odnos ljudi i Krista. Congara je nada sve očarala pojava Utjelovljenja preko Crkve u Kozmos, u povijest, u Čovječanstvo. Zna, da je tu na djelu Duh Ljubavi. Zato i Crkva poprima žar njegova poslanja. Congar to razvija govoreći o »**Kristolškoj dogmi i ekleziologiji**«. Na to nailazi češće i kasnije. Krist je bitni smisao Crkve. Njemu treba posvetiti pažnju prije nego ičemu vidljivomu u Crkvi, koja je zbiljska simbioza vidljivoga i nevidljivoga. Zato se njena historijska vrijednost i njeno nadpovijesno značenje moraju procijeniti iz Krista samoga. Njegova pojmovnost, njegov život i rad, tumači kasniji život i rad Crkve. Crkva će — znamo — prolaziti kroz nebrojene nutarnje i vanjske napetosti; u njoj će koegzistirati i inegzistirati nebo i zemlja, Bog i čovjek, milost i narav, vječnost i vrijeme, čudni dualizam liturgije i apostolata, posveta i kušnja, pojedinac i kolektiv. Crkva je tako postala i kamen temeljac ali i kamen kušnje. Potvrda i teškoća vjere. Ona čovjeka ispituje i utvrđuje. Zagonetka je i odgovor. Ako je Božja, odakle toliko ljudskoga? Ako je ljudska, odakle toliko božanskoga? Congar na to divno odgovara. Crkva je po zamisli i volji Božjoj upravo taj čudesni amalgam i legura, koja mora pokoljenjima i vjekovima s više ili manje uspjeha otkrivati i Božje i ljudsko. I svoje porijeklo s neba i svoj prolaz blatnom zemljom . .

Zna pater Congar da se tu skriva razlog, zašto je Crkva u biti sveta i zašto se mora u članovima i djeci svojoj posvećivati. Ako je svetost njene ustanove dar, posvećenje njene djece velika je dužnost. Crkva je stalno na prašnom putu, još uvijek u ljudskim strastima. I dok joj duša blista od nebeskog plamena, pojedinci se truju zemaljskom hranom (da reknemo tako s A. Gideom).

Poglavlje o **crkvenoj reformi** (130—154) kao da se danas ostvaruje. Napomena katoličkim svećenicima i laicima, rastavljenoj braći i ostalom svijetu — neobično je suvremena. Crkva se mora vratiti na svoj Siloe, na biblijska vrela, na prve Oce, na pravu i uščuvanu tradiciju, na svetost poslanja i molitve, na bogatiji i smioniji sakramentalni život i na usredotočenje svega na Žrtvu. Njen će put od Inkarnacije do Eshatona biti teži no što mislimo. Ali i ljepši no što slutimo.

Male bilješke o **Katolicitetu i Apostolicitetu u Crkvi** (napisane za Enciklopediju Katolicizma) — donose na par stranica toliko zbitih podataka — svetopisamskih, povijesnih, skroz teoloških — da se odatle mogu izvlačiti povećе rasprave.

Siroka je panorama **kršćanstva i njegove uloge u svijetu**. Jedinstvo naroda nezamislivo je bez nekog središta. Bog je morao postaviti u svijet nešto nerazorivo. Kršćanstvo je dokaz, da se Bog brine za svijet. Dakako, ako je ono samo istinito i punokrvo! Teilhardova vizija zajedničkog budućeg svijeta; Tennysunov »Man is made — čovjek je stvoren« živi jedino od punine Kristove. To je čovjek i čovječanstvo u Kristu, Kristopun čovjek, Kristotvorac i sam, komu punina Božjeg života — pleroma — dotječe iz Krista po Crkvi. Tu p. Congar daje jasnije konture Staufferovoj formuli, da Crkva nije Nationalkirche — narodna, niti Weltkirche — svjetski neodređena, nego Völkerkirche — zajednica za sve narode planete. Ljudske kulture i narodni nanosi ne će zamagliti svetinje, koja je baš zato darovana, da sve takne, preobrazi, ujedini i uščuva.

U prvom je dijelu knjige, mislim, najdublja i najteža rasprava »o nadahnuću kanonskih svetih knjiga i apostolskom značenju Crkve«. Na trinaest gustih strana Congar ispituje i analizira misao, kojom je K. Rahner prije nekoliko godina podigao prilično dogmatske i egzegetske prašine. Nitko do dana današnjega nije mogao — znamo — sasvim otkriti i protumačiti bit nadahnuća, čin inspiracije, koja jedina jamči da je Sveto Pismo neprevarljivo. Ako Bog sam nije unio u svete Knjige božansku svoju životvornu misao, nitko se ne može u njih pouzdati. Ako je Bog doista njihov auktor, te je prema tome Sveto Pismo zasnovano i izvedeno njegovim vlastitim Duhom, onda čovjek nema što napose govoriti. Preostaje samo neograničeno povjerenje i poklon. Karl Rahner S. I. razvio je svoju teoriju, prema kojoj nadahnuće mora biti uvijek razmatrano u okviru cjelovitog Božjeg djela, cijele Božje ekonomije spasenja. Nadahnuće bi uzeto za se ostalo jedva shvatljivo. Ono se mora utkati u sveopći grandiozni zahvat, kojim Bog vodi povijest i preporuča sve povijesne činjenice. Bog je zaželio imati svoj narod. Njemu je trebalo govoriti. Htio je svoju Crkvu. Nju je morao odrediti, poučiti, poslati. Tako je Sveto Pismo darovano u vidu goleme zajednice i posvete, koja ima svoje konkretno ostvarenje i svoj eshatološki smjer. Zato je objava nezamisliva bez Crkve. Ona je upravo magna charta Crkve, kako je Bog odvijeka nosi u sebi. Pismo ulazi u samu strukturu Crkve kao i sakramenti. Bez Božje riječi nema Božjeg djela. Crkva od svetog Pisma živi. Zato ga tako ljubomorno čita i čuva. Congar usvaja uglavnom sve Rahnerove misli. Dodaje im ipak nešto težine i novi prizvuk time, što je Rahnerovoj viziji Urkiche — Pracrkve, koja je primila i čuvala sveti polog, dao jači misijski i apostolski naglasak. Crkva je u svom krilu čuvala sveto Pismo kao dar. Ali je bila uvjerenjena, da su neka djeca Božjega naroda bila izabrana, kako bi preko njihova srca i pera Bog progovorio rodu, koji bez njega ne može živjeti.

U velikom odlomku »o funkcijama i vlasti u Crkvi« (200—444) Congar iznosi tolika trnovita pitanja današnjeg Sabora, da se čovjek čudi, kako ih je suvereno uočio, raščinio i — mnoga — gotovo riješio. U tih dvanaestak članaka izrađeni su pojmovi i sudovi — možda malo suho, ali svakako solidno — o tolikim problemima. Odnosi svetoga reda i jurisdikcije, bit i značenje samoga svećeništva, odnosi biskupstva i svećeništva, pitanje Koncila u Crkvi i njihovo značenje za ostale vidljive Crkve, famozna teorija o dva mača — a to znači o svjetovnoj vlasti Crkve, teško pitanje o spasenju izvan Crkve, pa napokon uz kuriozum o privatnim objavama ozbiljan problem o dogmatskim činjenicama i tzv. crkvenoj vjeri — što je sve Congar obuhvatio na te dvije i po stotine strana!

On tvrdi da je Crkva nužno juridički uređena. Svoje odnose među ljudima, koji su stvarni i svakodnevni, mora pronaći, definirati, braniti. Jasno. Ali Congar ističe, da je ona prije toga Crkva korizme, Crkva reda, Crkva posvećenja i svetinje. Mora djecu prije nadnaravno roditi nego li ju uređivati i odgajati. Mora nešto prije posvetiti da uzmogne svetlo čuvati. Zato je njena najveća milost ne juridiizam, koji bi se mogao i ljudski tumačiti, i povijesno opravdati. Nego sakralizam, sveti Red i njegova moć, kojom Crkva postaje i ostaje Crkva, a to znači Majka spasenih. Taj Red ima — poznato je — uređene hijerarhijske stupnjeve. Oni se ne smiju uništavati, niti kočiti, niti kritizirati. Svećenstvo se mora rađati iz Kristove volje kao i biskupstvo, jer je Krist zaželio, da se Crkva ubique terrarum — posvuda — rađa i vodi. Crkva je puna posvete po biskupskom posvećenju. Biskupi bi bili izolirani i nemoćni bez klera. U raspravi o »strukturi kršćanskog svećeništva« Congar pomno obrađuje sakra-

mentalno svećeništvo, koje obuhvaća sve krštene, da učestvuju u žrtvi Kristovoj, a izabrane je napose posvetilo, da posvećuju darove. Ima tu napomena teološki teških, ali hrabrih. Svećeništvo mora probijati iz najdubljih dubina Kristovih i ući do dna naše sudbine. Jer se po Augustinovim riječima u sakramentu oltara najdivnije vidi, kako Crkva u žrtvi, koju prinosi Bogu, prikazuje i samu sebe.

Svećeništvo nižeg reda i biskupstvo — koliko prepirki oko toga! Congar misli — a Sabor je stao na njegovu stranu! — da je biskupski red pravi red, da je to punina svećeništva, da se time doduše ne prima nova vlast nad Euharistijom, ali se dobiva veća i to sakramentalna vlast, koja će se ispuniti juridičkom vlašću, nad mističnim Tijelom Kristovim. Svećeništvo mora u sebi uvijek biti ne samo posvetno-sakramentalno, nego i profetsko-učiteljsko i pastirsko-upravno. U biskupima sva ta vlast — od Krista predana — živi u punini, dok u ostalim svećenicima ostaje ne samo ligata, nego limita. Ipak je zanimljivo sa Congarom historijski prokrstariti i promotriti neka stoljeća, zaustaviti se na primjerima Bonifacija IX i Inocenta VIII, koji su nekim opatima dali ovlast da dijele sakrament svetog Reda, a to znači — da u najvišem smislu organiziraju Crkvu iznutra!

Oba članka o Koncilima napisana su iza objave sadašnjeg našeg Sabora. Njihovo je značenje preskočilo obične novinarske parafraze. Congar je — osobito u prvom — kao teolog objasnio što Koncil znači za Crkvu, kako se uklapa u njeno redovito Učiteljstvo i vodstvo, koje su mu kompetencije i dokle historijski dopire njegov stvarni utjecaj. Drugi je članak mnogo bliži današnjim konkretnim prilikama. Osjećate, kako pater Congar pruža bratsku ruku odijeljenim kršćanima, na koje naš Sabor toliko misli (sjetimo se sjednica o ekumenizmu potkraj ovog drugog zasjedanja!) Koncil nije parlamenat. Ali niti privatno vladarsko vijeće. To je po Božjoj volji traženje i pronalaženje one čudesne jednodušnosti naše Crkve, kojom se jasnije razabire što nam je Krist namro u vjeri i u načinu evangeoskog života. Spočetka jednodušnosti ili ne opstoji, ili nije posve očita. Inače koncila i rasprava uopće ne bi ni trebalo! Upravo stoga, jer živimo u vjeri, u stalnom clairobscuro i polutami, jer sve motrimo ko u zahukanom ogledalu, ko što nam reče Apostol, potrebno je to ogledalo što bolje čistiti i pojedine izreke našega Creda i našega Morala sve jasnije uočavati.

Kratko, zbito, poteško poglavlja o »**dogmatskim činjenicama i crkvenoj vjeri**« razuzlava najteže probleme kao što su odnos tradicije i svetog Pisma, učiteljstva i objave, vremena i vječnosti, Božjega dictuma i naše aplikacije... Congar disputira s toliko auktora i s toliko njihovih nijansiranih teza, da toga ovdje ne možemo navoditi. Njegova pozicija protiv Marin-Sole i drugih teologa, koji brane misao, da nas fides ecclesiastica obvezuje u savjesti, počiva na tvrdnji, da postoji samo fides divina. Sve činjenice vezane uz ekonomiju spasenja, tumačene crkvenim neprevarljivim učiteljstvom, samo se vežu na riječ i volju Božju, koja je jednom zauvijek objavljena i kroz vrijeme se ostvaruje.

Zatim slijedi nekoliko misli — mislim korisnih — o **privatnim objavama**, o vjeri koju im dugujemo, o stavu Crkve prema tome pitanju, koje nije nikad beznačajno. Congar misli da objavama što ih je Crkva poluslužbeno ili čak službeno tijekom povijesti prihvatila, kršćani duguju expietate filiali fidem humanam. Za njih se nigdje nije izravno založio Bog, kao što je slučaj sa svakom njegovom otvorenom objavom, koju je Crkva protumačila. Čini se

da Congar i ne može drugačije suditi, ako želi biti dosljedan svojim principima, da je Bog i da je Krist prije svega duhovni Spasitelj čovječanstva. Mi bismo postavili pitanje: a što je s čudesima, koja ljudi shvaćaju, Crkva prihvaća, a Bog proizvodi u prilog nekih objava (Lurd, Fatima...)

Govoreći o odnosu **Crkve i države** Congarova je misao u oba članka otvorena i jasna. Crkva je od Krista primila samo duhovnu vlast. Krist je želio, da razgraničenje i nemiješanje vlasti traje do konca svijeta. On je — u to nitko ne sumnja — imao svu vlast na nebu i na zemlji. Ali je svoje kraljevstvo notimice omeđio nadnaravnim međašima od zemaljskoga kraljevstva. Crkva mora prema tome ostati vjerna načelu, da posjeduje samo jedan mač, koji dopire do dna duha i duše, dok je drugi predan vladarima ovog svijeta. Svijet bi bio presretan kad bi se te dvije vlasti poštivale!

Posljednja dva poglavlja govore o **»spasenju izvan Crkve«**. Bogoslovski gledano ovo pitanje nije vezano samo uz ono teško o predestinaciji, koje je tako velik teološki križ i za nas u Crkvi. Ovo je problem šireg domašaja. Bogoslovi — i misiolozi i dogmatičari — mnogo se time bave. U posljednje vrijeme pobudila je senzaciju osuda američkog isusovca Leonarda Feeneya, koji je tvrdio da se nitko izvan Crkve ne spasava i bio je sam izopćen iz Crkve, koju je tako nerazborito branio! U duhu Pija XII, u duhu vjekovne otačke predaje i učiteljskih izjava, Congar u drugom članku dopunjuje ideje patra Lombardija, koji je toj tezi posvetio poveće djelo. Congar tvrdi, da je Crkva sacramentum maximum. Ali zna isto tako, da najveći dio čovječanstva, na brizi Božje dobrote, nikad u tisućljećima povijesti nije doznao za Otajstvo Kristovo u Crkvi. Zato pitanje, kako ih Bog spasava — ostaje otvoreno. Nitko ga do danas nije riješio. Sveti Pavao u svom divnom drugom poglavlju poslanice Rimljanima veli, da Bog s onima, koji nemaju pisanog zakona — službeno izvana objavljenog, obračunava prema dirljivom zakonu srca, što ga nosi svaki čovjek. Nije li to ono prvo svjetlo, koje dolazi sa svakim na ovaj svijet, što ga svatko mora ili pošteno primiti ili nepošteno ugasiti, da se vide ili prikriju njegova djela...? Da li čovjek stoji pred Bogom samo u toj svjetlosti i da li je ona dovoljna da se spasi, nije sasvim jasno. Pater Congar drži da je naša teološka i historijska optika prerasla onu srednjovjekovnu, koja je motrila kršćanstvo u triumfalnom sredozemnom uspjehu. Tada nisu računali s masama, koje su išle po svim kopnima svijeta k svome eshatonu. Svi su ti neizbrojeni narodi i ljudi polazili na sud. Svi su bili odvijeka određeni za spasenje. Zato Congar drži da je područje spasenja šire no što mi mislimo, i milost je djelotvornija no što mnogi misle. Ne zalaže se za Glorieuxovu ideju, koju Lombardi spominje, da je čovjek pred smrt posljednji puta i definitivno prosvjetljen. Congaru je važnije naći u životu svakog čovjeka — pa i pozitivnog ateiste — časove, kad se može odlučiti i kazati sudbonosni da ili ne na Božju spoznatu riječ.

Tako smo eto na brzinu i škuro iznijeli nekoliko najvažnijih problema, što ih veliki ekleziolog Yves Congar O. P. obrađuje u ovoj kompendioznoj knjizi. Trebalo bi — nema sumnje — sve to bolje provjetriti, prije toga usporediti s drugim Congarovim djelima, ali to ne bi bio prikaz nego oveća studija. Mi bismo željeli jednostavno spomenuti, da je to djelo hranjivo i za profesore teologije i za ostale svećenike. Svi će u njemu naći — bez nekog naročitog sistema — nanizane istine, koje izviru iz Boga, a vrijede i za ovo vrijeme, kad se nije u Božjim istinama sasvim lako snaći. Zato je dobro čuti što nam govori čovjek ovako otvorene duše i prema Bogu i prema ljudima.